

УДК 069.51(477.83-25):[94:329.17](477)»19»

Сеницький Віктор Вікторович
зберігач фондів II категорії,
Національний музей-меморіал жертв
окупаційних режимів “Тюрма на Лонцького”
(Львів, Україна)
exacted51@gmail.com

Viktor V. Senytskyi
second category custodian of funds,
The National Museum-Memorial of the Victims
of the Occupation Regimes “Prison on Lontsky”
(Lviv, Ukraine)

МУЗЕЙНА ЕКСПОЗИЦІЯ “ПОВСТАНСЬКІ РАРИТЕТИ” ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ УПА

MUSEUM EXHIBITION “INSURGENT RARITIES” AS A SOURCE FOR THE HISTORY OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Анотація

У статті розглядається експозиція “Повстанські раритети” з Національного музею-меморіалу жертв окупаційного режиму “Тюрма на Лонцького”, в якій на основі речей повстанців та підпільників продемонстровано різноманітні аспекти діяльності й боротьби українського народу за свою незалежність.

Ключові слова: Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів “Тюрма на Лонцького”, експозиція, експонати, УПА, ОУН.

Summary

The article considers the exhibition “Insurgent Rarities” from the National Museum-Memorial of the victims of the occupation regime “Prison on Lonsky”. Bases on the insurgents and undergrounders’ belongings, it demonstrates various aspects of the Ukrainian people’s activity and their struggle for independence.

Key words: the National Museum-Memorial of the Victims of the Occupation Regimes “Prison on Lontsky”, exhibition, exhibits, UIA, OUN.

Експонати, представлені у експозиції “Повстанські раритети” Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів “Тюрма на Лонцького”, – це особисті речі повстанців та підпільників (рис. 1).

Перші збройні загони Організації Українських Націоналістів (ОУН) почали формуватися на Волині восени 1942 р. Незабаром вони об’єдналися в цілісну військову структуру за зразком регулярної армії – Українську Повстанську Армію (УПА), розбудова якої тривала в 1942–1943 рр. До кін. 1943 р. збройна боротьба охопила, крім Волині, Галичину, Надсяння, Холмщину та Берестейщину. Коли в 1944 р. німецько-радянський фронт вийшов за межі українських земель, радянський режим кинув проти УПА внутрішні війська НКВС. Упродовж 1945–1949 рр. відбувався перехід від партизанської форми боротьби до підпільно-конспіративної. В 1950 р. загинув Головний командир УПА – Р. Шухевич-“Тарас Чупринка”, а в 1954 р. у полон потрапив останній командир УПА В. Кук-“Леміш”. Проте збройний опір тривав ще до сер. 1960-х рр.¹.

Експозицію відкривають речі підпільниці Софії Лагодич-“Ліди”, 21.07.1953 захопленої МВС у полон під час чекістсько-військової операції на території Кам’яно-Бузького р-ну Львівської обл.² Це сумка підпільниці, шеврон ручної роботи із двома вишитими тризубами й образок чудотворної ікони Пресвятої Богородиці в Уневі.

Пробитий кулею щоденник Миколи Мошанчука-“Бора”, окружного провідника ОУН Городоччини, який загинув 28.11.1950³ в с. Великополе Яворівського р-ну Львівської обл. разом із Осипом Дяківим-“Горновим”, “Петром” і Павлом Леусом-“Орестом”⁴, містить інформацію про 163 повстанців та підпільників ОУН із території Львівської округи: псевдо, дати народжень, посади, освітній рівень, характеристику, моральний та психологічний стан, заслуги та провини.

В експозиції представлені оригінальні фото невідомих повстанців Львівщини кін. 1940-х рр. і негативи повстанських фото, знайдені у 2008 р. на Львівщині. З метою конспірації повстанцям не дозволялося фотографуватися. Проте повстанці та підпільники не завжди дотримувалися цієї заборони. Завдяки цьому до нас дійшло багато фотокарток із зображеннями учасників українського визвольного руху. Зі світлин можемо дізнатися про побут, харчування, одяг, зброю, відзнаки тощо.

1 *Патриляк І. К.* “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960): Монографія / Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. – С. 185–197, 284–350, 458–557.

2 Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області (далі – Архів УСБУ у Львівській обл.). – Спр. П–19 171. – Т. 1.

3 Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12. Воєнна округа УПА “Буг”. Документи і матеріали 1943–1952. – Кн. 1. – Київ–Торонто, 2009. – С. 636.

4 *Мороз В.* Портрет Осипа Дяківа-“Горнового”. – Торонто–Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2010. – С. 43–44 (Літопис УПА. Серія “Події і люди”. Кн. 11).

Повстанські фото здебільшого мали невеликий розмір, в умовах підпільної боротьби таку світліну простіше сховати, а потім легко знищити. Під час боротьби з німецьким і радянським окупаційними режимами було втрачено чимало фотографій. Їх спеціально знищували як самі повстанці та підпільники, так і члени їх родин, щоб фотокартки не потрапили до рук ворога.

Упівські гроші – бофони, також представлені в експозиції. Бофони (скорочена назва від “бойовий фонд”) – грошові документи з національною символікою та відповідним написом. Окрім фінансового призначення, бофони мали агітаційну функцію. В експозиції представлені три бофони: бофон із написом “Христос воскрес”, бофон із підписом “За серпень. 25 на бойовий фонд ОУН” і бофон “Слава Україні Героям Слава. 23 травня. За Самостійну Соборну Українську Державу. 50 на революційний фонд ОУН”⁵. Такі бофони розповсюджувалися на Львівщині в 1940-х – 1950-х рр. Поряд у експозиції також представлений конверт із шифром підпільника-адресата.

Унікальними експонатами вказаної виставки є повстанські печатки і штампи. В експозиції містяться чотири печатки, чотири штемпелі та коробка з-під штампю. Дві печатки – повстанські із тризубом, інші дві – для підробки документів: печатка “Державна зубо-лікарська школа” і печатка “Львівський паровозо-вагоно ремонтний завод”. Серед представлених штампів можна побачити один – УПА і три – для підробки документів: штамп “СССР”, штамп “НКОЗ Державна зубо-лікарська школа Міського відділу охорони здоров’я” та штамп “ДЕС”. Їх виготовляли із гуми, рідше із дерева. Повстанці використовували печатки для засвідчення важливих документів, а також для підробки різних радянських документів. Представлені в експозиції печатки та штампи вилучені оперативниками МДБ в 1949 р.

Влітку 1947 р. декілька сотень УПА здійснили рейд в Західну Європу з метою поінформувати світ про боротьбу українського народу⁶. Це були сотні під командуванням Володимира Щегельського-“Бурлаки”, Михайла Дуди-“Громенка”, Ярослава Коцьолка-“Крилача” та Григорія Янковського-“Ластівки”⁷. Трохи згодом, восени 1947 р., за ними вирушила й сотня під командуванням Романа Гробельського-“Бродича”⁸. Представлена в експозиції карта із прокладеним маршрутом належала одній із рейдуючих сотень УПА, яка прямувала в західну окупаційну зону Німеччини. В УПА був дефіцит карт, тому для власних потреб повстанці використовували мапи зі шкільних видань або географічних атласів. У 1943 р. на Волині повстанці навіть самі виготовляли топографічні карти. Згідно з наказом Головного командира УПА Дмитра Клячківського-“Клима Савура” від 04.09.1943, вимагалось, щоб у кожній групі УПА були організовані курси картографів і створені картографічні відділи⁹. Повстанці потребували мап для ведення бойових дій та планування операцій. У деяких регіонах підпільники самотужки виготовляли карти. Проте відсутність фахівців, обладнання, необхідних матеріалів не дозволили зробити виробництво масовим¹⁰.

Цікавими експонатами є друкарська машинка “Мерседес”, вилучена оперативною групою МДБ у підпільників в 1950 р., на якій останні друкували свої звіти та листівки, витратні матеріали, заготовки ілюстрацій, трафарет і палітурка, виготовлені працівниками технічної ланки на Львівщині в 1950 р., блокнот зв’язкового із зашифрованими криптонімами підпільників-адресатів і заготовки ілюстрацій “Володимир Великий із дружинниками та боярами”, виготовлених працівниками технічної ланки.

В експозиції можна побачити різноманітні повстанські листівки. Серед них – 6 тис. однотипних пропагандистських листівок, знайдених на Львівщині в 2017 р.

Виготовлення та поширення друкованих видань було невід’ємною частиною діяльності УПА та підпілля ОУН. Листівки, заклики, звернення розповсюджували на території, де діяли повстанці та підпільники. Брошури та періодика мали різноманітну тематику: політичну, військову, історичну, молодіжну, дитячу тощо. В експозиції представлені видання: “Чорний Ліс”, “Український перець”, “Літопис УПА”, а також оповідання “Учителька”, що розповсюджувалося серед населення до кін. 1950-х рр. У журналі “Чорний Ліс” викладена хроніка боротьби УПА, “Український перець” – це гумористичний часопис¹¹, а видання “Літопис УПА” містить спогади повстанців, підпільників та інформацію про відзначення і номінацію, поезії, святкові накази, звернення від редакції¹². В оповіданні “Учителька” йдеться про молоду вчительку Таню з Харківщини, яку скерували в Західну Україну вчити селян¹³.

Рідкісними експонатами є картотека СБ ОУН та документи діловодства. Ці документи походять із Тернопільщини 1948–1950 рр. У 1940 р. ОУН створила власну службу безпеки (СБ). СБ ОУН займалася розвідкою та контррозвідкою. Крім того, СБ захищала мережу ОУН та своїх керівників різного рівня, наглядала за дотриманням конспірації у підпіллі, карала зрадників, вела оперативні ігри з радянськими спецслужбами¹⁴. На підозрюваних у співпраці з ворогом, партійних

5 Бофони: грошові документи ОУН і УПА / Авт.-упоряд. О. О. Клименко; за ред. В. М. Даниленка. – Київ: Університет банківської справи Національного банку України, 2008. – С. 127, 143, 146.

6 В’ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Торонто–Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2001. – С. 7–10; 96–125 (Літопис УПА. Серія “Бібліотека”. Т. 2).

7 Потічний П. Пропагандивний рейд УПА в Західну Європу. – Торонто–Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2014. – С. 7 (Літопис УПА. Серія “Події і люди”. Кн. 28).

8 Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 53. УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948). – Кн. 2. Рейди УПА у Західну Європу (1947): чехословацький шлях. – Торонто–Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2017. – С. 8.

9 Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – Київ–Торонто, 1999. – С. 28.

10 Жив’юк А., Марчук І. Від “Дерманської республіки” до “Дерманської трагедії”: нариси історії українського визвольного руху в Дермані на Волині. – Рівне: ПП ДМ, 2011. – С. 43–47.

11 Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953). – Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 2006. – С. 146, 49.

12 Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12... – С. 35.

13 Архів Центру досліджень визвольного руху. – Ф. 8. – Т. 6. – Спр. 32.

14 Ішук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН. – Коломия: Вік, 2010. – С. 55, 59, 64.

функціонерів, працівників НКВС та НКДБ у СБ заводи спеціальні картотеки обліку. В картотеках містилися відомості, що потребували подальшої перевірки, на підставі якої міг відбутися арешт або розпочатися слідство.

В експозиції також представлені: мішечок із адресою підпільної пошти для перенесення документів, блокнот зв'язкового із зашифрованими криптонімами, схованка для “штафет” із “мертвого” пункту зв'язку зі Львівщини, зразки “штафет” із зашифрованою інформацією. Зв'язковими були чоловіки, жінки, а іноді діти. Каральні органи СРСР полювали за зв'язковими та намагалися захопити їх у полон, аби завербувати й мати власну агентуру у підпіллі. Інформацію повстанці часто шифрували, писали на тонькому цигарковому папері. В разі загрози повідомлення можна було легко знищити¹⁵.

Серед експонатів представлений синьо-жовтий прапор, вилучений МДБ у однієї з молодіжних націоналістичних організацій. У Проводі ОУН існувала референтура Юнацтва ОУН, створена в 1942 р., яка займалася роботою серед молоді та керувала Юнацтвом ОУН. До завдання останнього входила ідеологічна, політична, моральна та фізична підготовка молоді. Після повернення радянської влади в 1944 р. референтура Юнацтва ОУН була розпущена. Але Провід ОУН з метою збереження впливу на молодь розробив та втілював у життя нову програму під назвою “Олег”, у межах якої почали створюватися різноманітні молодіжні націоналістичні організації¹⁶.

Завершується експозиція речами ув'язнених повстанців та підпільників: дерев'яна скринька із різьбленням ручної роботи, створена в 1954 р. в Караганді Любомиром-Осипом Пеленським, заарештованим 12.03.1950 як член ОУН¹⁷; вервичка із хліба Надії Мудрої, виготовлена під час перебування жінки під слідством у в'язниці МДБ у Львові 1947 р., а також вишита нею на Колимі сорочка (кін. 1940-х – сер. 1950-х рр.). Надію Мудру заарештували 16.05.1947¹⁸.

Також тут представлені речі Люби Барабаш: альбом віршів та висловів на березовій корі із обкладинкою зі слюди (Тайшет, між 1951–1955 рр.), записи робилися чорнильною ручкою, фіолетовим і синім чорнилом. Портрет Т. Шевченка на слюді (Тайшет, між 1951–1955 рр.), виготовлено в таборі, де ув'язнені жінки видобували сльоду. Чотири листівки, три з яких були подаровані Любі Барабаш і одна, виготовлена самою Л. Барабаш. Перша листівка – привітальна великодня від німкені Еріки. На листівці зображена гілка верби, блакитні квіти, червоний і синій дзвіночки. Друга листівка – вітальна, ручної роботи від Башкене Слесорайтене Аліте. На листівці зображена підкова, листя клена. Третя листівка – із написом “В день моей свободы!” від Ільок В. Г. Сюжет листівки: червоні маки намальовано акварельними фарбами, текст написаний чорнилом. Четверта листівка – привітальна від Л. Барабаш її молодшій сестрі “В день Ангела”. Малюнок на листівці – букет із ромашок та незабудок і вишивка – виконано аквареллю та олівцями. Текст написано фіолетовим чорнилом. Люба Барабаш була заарештована 26.01.1950 за зв'язок із молодіжною націоналістичною організацією¹⁹.

В кінці експозиції можна побачити тюремний календар останнього Головного командира УПА Василя Кука, яким той користувався в ув'язненні. Календар ручної роботи (слідча тюрма КДБ 1956–1959 р.). Головний командир УПА потрапив у полон до КДБ 23.05.1954²⁰.

Спочатку арештовані повстанці та підпільники перебували у слідчій тюрмі. Після слідства й суду їх розстрілювали або відправляли до в'язниць чи на каторжні роботи до таборів. Умови перебування в радянських спецтаборах системи ГУЛАГ були надзвичайно важкими. В'язні становили дармову робочу силу, яка зміцнювала економіку СРСР. Боротьба політв'язнів спричинила низку організованих повстань. Для придушення опору беззбройних ув'язнених режим використовував війська та техніку.

Отже, виставка, якій присвячено статтю, своїми унікальними експонатами відтворює боротьбу ОУН і УПА, показує побут і діяльність повстанців та підпільників під час Другої світової війни та їх діяльність у післявоєнний період.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Управління Служби безпеки України у Львівській обл. (далі – Архів УСБУ в Львівській обл.). – Спр. П–16 153. – Т. 1.
2. Архів УСБУ у Львівській обл. – Спр. П–19 171. – Т. 1.
3. Архів УСБУ у Львівській обл. – Спр. П–21 083. – Т. 1.
4. Архів УСБУ у Львівській обл. – Спр. П–28 069. – Т. 1.
5. Архів Центру досліджень визвольного руху. – Ф. 8. – Т. 6. – Спр. 32.
6. Бофони: грошові документи ОУН і УПА / Авт.-упоряд. О. О. Клименко; за ред. В. М. Даниленка. – Київ: Університет банківської справи Національного банку України, 2008. – 192 с.
7. *В'ятрович В.* Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Торонто–Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2001. – 208 с. (Літопис УПА. Серія “Бібліотека”. Т. 2).
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 6. – Спр. 51 895 фп. – Т. 1.
9. *Жив'юк А., Марчук І.* Від “Дерманської республіки” до “Дерманської трагедії”: нариси історії українського визвольного руху в Дермані на Волині. – Рівне: ПП ДМ, 2011. – 156 с.
10. *Іцук О.* Молодіжні організації ОУН (1939–1955). – Торонто–Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2011. – 944 с.

15 *Щеглюк М.* Поштовий і технічний зв'язок ОУН і УПА. – Львів: Сполом, 2018. – С. 22–96.

16 *Іцук О.* Молодіжні організації ОУН (1939–1955). – Торонто–Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2011. – С. 59–91. (Літопис УПА. Серія “Бібліотека”. Т. 11).

17 Архів УСБУ у Львівській обл. – Спр. П–16153. – Т. 1.

18 Там само. – Спр. П–21 083. – Т. 1.

19 Там само. – Спр. П–28 069. – Т. 1.

20 Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 6. – Спр. 51 895 фп. – Т. 1.

(Літопис УПА. Серія “Бібліотека”. Т. 11).

11. *Ицук О., Огороднік В.* Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН. – Коломия: Вік, 2010. – 196 с.
12. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 53. УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948). – Кн. 2. Рейди УПА у Західну Європу (1947): чехословацький шлях. – Торонто–Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2017. – 1 304 с.
13. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. – Київ–Торонто, 1999. – 724 с.
14. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12. Воєнна округа УПА “Буг”. Документи і матеріали 1943–1952. – Кн. 1. – Київ–Торонто, 2009. – 800 с.
15. *Мороз В.* Портрет Осипа Дяківа–“Горнового”. – Торонто–Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2010. – 128 с. (Літопис УПА. Серія “Події і люди”. Кн. 11).
16. *Патрляк І. К.* “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960): Монографія / Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. – 592 с.
17. *Потічний П.* Пропагандивний рейд УПА в Західну Європу. – Торонто–Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2014. – 160 с. (Літопис УПА. Серія “Події і люди”. Кн. 28).
18. *Стасюк О.* Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953). – Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 2006. – 384 с.
19. *Щеглюк М.* Поштовий і технічний зв’язок ОУН і УПА. – Львів: Сполом, 2018. – 296 с.

REFERENCES

1. Arkhiv Upravlinnia Slyzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii obl.(dali – Arkhiv USBU v Lvivskiy obl.). – Spr. P–16 153. – Т. 1.
2. Arkhiv USBU u Lvivskii obl. – Spr. P–19 171. – Т. 1.
3. Arkhiv USBU u Lvivskii obl. – Spr. P–21 083. – Т. 1.
4. Arkhiv USBU u Lvivskii obl. – Spr. P–28 069. – Т. 1.
5. Arkhiv Tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu. – F. 8. – Т. 6. – Spr. 32.
6. Bofony: hroshovi dokumenty OUN i UPA / Avt.-uporiad. O. O. Klymenko; za red. V. M. Danylenka. – Kyiv: Universytet bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy, 2008. – 192 s.
7. *Viatrovych V.* Reidy UPA terenamy Chekhoslovachchyny. – Toronto–Lviv: Vydavnytstvo “Litopys UPA”, 2001. – 208 s. (Litopys UPA. Seriya “Biblioteka”. Т. 2).
8. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. – F. 6. – Spr. 51 895 fp. – Т. 1.
9. *Zhyviuk A., Marchuk I.* Vid “Dermanskoï respubliky” do “Dermanskoï trahedii”: narysy istorii ukrainskoho vyzvolnoho rukhu v Dermani na Volyni. – Rivne: PP DM, 2011. – 156 s.
10. *Ishchuk O.* Molodizhni orhanizatsii OUN (1939–1955). – Toronto–Lviv: Vydavnytstvo “Litopys UPA”, 2011. – 944 s. (Litopys UPA. Seriya “Biblioteka”. Т. 11).
11. *Ishchuk O., Ohorodnik V.* Heneral Mykola Arsenych: zhyttia ta diyalnist shefa SB OUN. – Kolomyia: Vik, 2010. – 196 s.
12. Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. – Т. 53. UPA v svitli slovatskykh ta cheskykh dokumentiv (1945–1948). – Кн. 2. Reydy UPA u Zakhidnu Yevropu (1947): chekhoslovatskyi shliakh. – Toronto–Lviv: Vydavnytstvo “Litopys UPA”, 2017. – 1 304 s.
13. Litopys UPA. Nova seriya. – Т. 2. Volyn i Polissia: UPA ta zapillia 1943–1944. – Kyiv–Toronto, 1999. – 724 s.
14. Litopys UPA. Nova seriya. – Т. 12. Voyenna okruha UPA “Buh”. Dokumenty i materialy 1943–1952. – Кн. 1. – Kyiv–Toronto, 2009. – 800 s.
15. *Moroz V.* Portret Osypa Diakiva–“Hornovoho”. – Toronto–Lviv: Vydavnytstvo “Litopys UPA”, 2010. – 128 s. – (Litopys UPA. Seriya “Podii i liudy”. Кн. 11).
16. *Patryliak I. K.* “Vstan i borys! Slukhai i vir...”: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960): Monohrafiya / Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu. – Lviv: Chasopys, 2012. – 592 s.
17. *Potichnyi P.* Propahandyvnyi reid UPA v Zakhidnu Yevropu. – Toronto–Lviv: Vydavnytstvo “Litopys UPA”, 2014. – 160 s. (Litopys UPA. Seriya “Podii i liudy”. Кн. 28).
18. *Stasiuk O.* Vydavnycho-propahandyvna diyalnist OUN (1941–1953). – Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, 2006. – 384 s.
19. *Shchehliuk M.* Poshtovyi i tekhnichnyi zviyazok OUN i UPA. – Lviv: Spolom, 2018. – 296 s.



Рис. 1. Експозиція "Повстанські раритети"